

Ce nu credeam că este structuralismul

O carte încă proaspătă, deși apărută în 2006, reface unul dintre cele mai spectaculoase demersuri filozofice ale secolului trecut, cel al lingvisticii lui Ferdinand de Saussure (1857-1913), cvasi-necunoscută în timpul vieții lingvistului, foarte la modă apoi. Din capul locului: concluzia spectaculoasă a cărții este cea la care – evident – ne așteptam cel mai puțin: „Nu e de mirare că lingvistica, filologia, antropologia, care s-au constituit ca științe comparative în cursul secolului al XIX-lea, au fost fierul de lance al structuralismului” (Maniglier: 462, se va vedea mai departe ediția). Asta pentru că semiologia, de la care pornește „structuralismul”, se construiește ca o știință a semnului, pornind de la observații comparatiste: numai așa semnul apare ca entitatea paradoxală despre care urmează să vorbim. Cartea lui Patrice Maniglier, *La Vie énigmatique des signes*, apărută în urma unei teze de doctorat susținute în 2002 și realizată sub îndrumarea lui Étienne Balibar (cu Alain Badiou în comisie) arată că, dincolo de scrieri stingiste comerciale, filozofii francezi mult huliți în România lucrează și prin institute de cercetare, nu doar la birouri de administrație și politică. Colecția „NON et NON”, în care a apărut volumul, la Editura „Léo Scheer”, e coordonată de o excelentă doamnă filozof, derridiană și heideggeriană în aceeași măsură, Catherine Malabou.

Cartea se numește cumva bizar pentru cine se gîndește la Saussure: *Viața enigmatică a semnelor. Saussure și nașterea structuralismului*. Subtitlul e canonic, lectura lui asigură, cititorul se așteaptă să asculte o poveste pe care, în mare, o știe, cea a „structuralismului”, cea a științei limbii care exclude istoria și istoricitatea, care renunță la ființa lui Unu, cea a structurilor care cer și provoacă un discurs analitic la limită plecticos, mai ales dacă vine vorba de aplicat literaturii. Dar titlul trimite într-altă parte: la „viață”, un concept german de început de secol XX (să ne gândim la curentele vitaliste), un concept care persistă mai mult ca fetiș intelectual și mai puțin inteligibil, altminteri. Saussure este inventatorul semiologiei, ca știință a semnelor, și toată cartea – groasă – a lui Maniglier este dedicată explicării conceptului de semn. Semnul are, la Saussure, o viață – și asta îl face diferit de ceea ce ne-am așteptat să auzim despre semn. Semnul nu e nici o entitate pozitivă, un ceva, și nici măcar structura sintactică „semnul este” nu

poate da seama de ceea ce Maniglier numește pe bună dreptate „ontologia semnului”. Asta pentru că semnul e o variabilă complexă, la existența căruia își dau concursul limba vorbită, societatea care o vorbește, biografia celor care alcătuiesc societatea și istoria societăților. Lingvistica lui Saussure, așa cum apare la Maniglier – care a citit nu doar cursurile publicate, ci și toate caietele cu însemnări ale studenților lui Saussure, ca și marile cărți de filozofie (a limbajului) din secolul XX (Chomsky, dar și Foucault, Bergson, Deleuze) – e în același timp tipică unei gândiri de început de secol XX (în sensul insistenței pe gândirea analitică și pe cea funcționalistă, să-i spunem pozitivă), unei gândiri de secol XIX (prin abordarea comparativă), dar și miezul din care va evolua cel mai modern discurs filozofic al secolului, încă greu „aplicabil”, cel deleuzian. Ce înseamnă asta pe scurt, schematic și poate distorsionat?

Saussure constată că limba nu e un obiect pozitiv: ea nu e nici ce se scrie, iar ce se vorbește ține atît de sunet, cît și de „minte”, de spirit adică: „lingvistica ne învață că există entități spirituale, dar reale, ființe imateriale, corporale și cu toate acestea concrete și chiar sensibile” (Maniglier: 23). Limba e atît subiectivă, cît și obiectivă, în sensul în care e atît vorbită, ținută minte și reprodusă, cît și reală, materială, palpabilă (dar variabilă, în timp). De-a lungul întregului volum, Maniglier demontează toate interpretările parțiale ale „limbii”, atît cele care pornesc de la un nucleu normativ pentru a-l explicita apoi (Chomsky de pildă), cît și cele care pornesc de la culturi spirituale (decupate național), pentru a o diviza apoi în sisteme dinamice dar închise (Humboldt). Limba nu e nici rațională (pentru că e rezultanta unor raționalități diferite), nici nu evoluează conform unor dinamici ermetice, monadic. Sigur, am putea spune foarte repede că Saussure al lui Maniglier cade în păcatul „ninizmului”, adică al unei cele de-a treia căi. Or, nu, nu va fi vorba de așa ceva. Așa cum o concepe Saussure, limba e un obiect de studiu care scapă permanent argumentului, și tocmai prin asta face ea parte din viață. Dar cum e viața?

Prima încadrare inedită a semiologiei saussuriene este intuiționismul. Aici apare înrudirea dintre Saussure și Bergson, dar și cu simbolismul. De pildă, comparația dintre limbă și o simfonie.

„Limba este comparabilă cu o operă muzicală. Opera muzicală nu există decât prin suma execuțiilor din care e făcută.

Execuțiile sînt indiferente față de operă. O simfonie e o realitate existentă fără execuția ei. La fel, execuțiile pe care le realizăm cu vorbele care ne sînt oferite de limbă pot să pară inesențiale” (Saussure, citat în Maniglier 150). Mult mai tîrziu, apare comparația cu mușuroiul de furnici. Fiecare individ este o furnică, iar mușuroiul reprezintă acel cîmp social care este și al limbii, locul de viață al limbii, care se reface indiferent de accidente care-l afectează, și care nu este supus niciodată unei ordini a voinței subiective, ci unei sistematicități care este și cea a limbii. Mușuroiul depinde de fiecare furnică, deși fiecare furnică e inesențială mușuroiului, însă realitatea mușuroiului este separată de cea a acțiunii fiecărei furnici în parte. Problema este că, deși mușuroiul apare ca un obiect stabil, construit, el este de fapt atît facere permanentă, cît și desfacere continuă; iar orice accident exterior care îl afectează ajunge să fie asimilat de structura mușuroiului, să fie topit înlăuntru, conform „raționalității” de mușuroi.

Execuțiile individuale pot fi proaste sau bune. Ele nu au de-a face niciodată cu „totul”, pentru că ele sînt, în timp ce sînt executate, acest „tot” în mișcare, ce se repetă mereu, cu infinitezimale diferențe care, imperceptibile fiecare, ajung la pragul de unde diferența poate fi percepută și, de aici, o altă împărțire a realității realizează acel „altceva” care ne face pe noi să separăm lumea. Altceva devine interesant aici: relația cu sensul. Fiecare execuție în parte nu are un sens anume decât prin raport la simfonie. Un sunet dintr-un cuvînt nu înseamnă nimic, dar combinația lor, da. Un singur cuvînt are deja un sens, dar el nu înseamnă prea multe în afara frazei, apoi în afara discursului din care face parte. Dar ce înseamnă „a avea sens”? Pentru Saussure, sensul e o evocare. Așa-numita „imagine acustică” este concepută ca avînd o putere de evocare, ea nu trimite la un obiect, nu e index. În felul acesta, sensul se generează indiferent de reguli gramaticale: e poate una dintre cele mai bune intuiții ale unui lingvist, în pragul revoluției literare pe care au constituit-o avangardele: e-ul are o semnificație în funcție de execuție și în funcție de contextul în care se aude. Iar absența lui, ca în lipograma lui Perec, face și ea sens.

Revenim la intuiționism. Analiza gramaticală pe care fiecare dintre noi o facem, automat, cînd vorbim, este intuitivă: e vorba, spune Maniglier, despre diferența dintre o „judecată”, a lingviștilor, și un „sentiment”, al vorbitorilor. Aceștia din urmă sînt cei care practică „mușuroiul” limbii, deci ei sînt, de fapt, limba pe

care o vorbim. Bun, dar dacă noi sîntem aceiași, cum de limba se modifică – cum de, la un moment dat, ne dăm seama că există o limbă franceză veche care nu mai e latina, de pildă? Ajungem aici la creație lingvistică. Creația lingvistică se supune tot intuiției, nu analizei raționale. Ea ține în același timp de memorie (ceea ce învățăm, ca procedee de producere lexicală sau sintactică) și de imaginație. În lucrarea lui despre legende (un text publicat de Editura Herne, dar trimit aici, e mai simplu: http://www.item.ens.fr/fichiers/Theorie_linguistique/FondsSaussure.pdf), găsim una dintre cele mai profunde intuiții ale lui Saussure: imaginea limbii ca sistem viu. „În fiecare clipă, din cauza defectelor de memorie a predecesorilor sau altfel, poetul care culege legenda nu culege cutare sau cutare scenă, cît accesoriile, în sensul cel mai propriu, teatral. Cînd actorii au părăsit scena, rămîne cutare sau cutare obiect, o floare pe podea, care rămîne în memorie, care spune mai mult sau mai puțin ce s-a întîmplat. (...) Dar imaginația pe o lacună de memorie este principalul factor de schimbare, ajustată în același timp de dorința de a rămîne în interiorul tradiției” (Saussure, citat în Maniglier: 440). Originea limbii ca imaginație pe lacună de memorie mi se pare una dintre cele mai pătrunzătoare, sclipitoare intuiții ale secolului trecut, care leagă limba, repet, de inconștient și de conștiință de două ori, un *double bind* de care trebuie să țină cont orice abordare a produselor limbii (literatura, dar orice alt discurs).

Dacă practica limbii este rezultatul unor analize intuitive, atunci ceea ce este analizat, forma, nu e, scrie Maniglier, „sfrîșitul unui raționament, ci obiectul unei percepții”. „Forma nu este niciodată obiectul conștiinței, ci rezultatul raportului dintre ceea ce conștiința nu are ca obiect și ceea ce are ca obiect, rezultatul raportului dintre infraconștient și conștient.” De aceea, la fel ca la formalistiții ruși, forma e o dinamică, dar una care nu se poate dota cu o teorie, atîta vreme cît dimensiunea inconștientă a analizei nu poate fi redusă la cea conștientă. Lingvistica lui Saussure invalidează de fapt teoria literară, transformînd literatura în obiect de studiu antropologic. Literatura este un discurs cultural, variabil, iar valoarea acordată unor texte nu ține de metafizică.

În felul acesta, nu doar că filozofia lui Saussure intră în același discurs cu cea a lui Bergson: intuiționismul, creația și evoluția, biologismul profesat, mai puțin romantismul „saltului” lui Bergson, pe care Saussure îl refuză, dar și cu discursul psihanalizei, în asumția inconștientului ca loc esențial de creație. Saussure este aproape atît de simbolism, prin ideea puterii evocatoare a imaginii sonore, indiferent de urmărirea unor norme de

exprimare corectă (de unde ideea „licenței poetice” ca marcă a creativității literare). Dar, mai mult decât atât, Saussure, așa cum apare la Maniglier, este cel care anticipează, prin „structuralismul” pe care-l profesează, nu doar un înaintaș al lui Levi-Strauss (limba se regenerează pornind de la „resturi”, prin bricolare), ci mai ales al lui Gilles Deleuze. Probabil că Deleuze a înțeles cel mai bine, primul, în ce măsură structuralismul și doctrinele vitaliste sau, dacă vreți, foarte simplificat, structuralismul și romantismul se continuă unul pe celălalt, sînt un „același lucru” despărțit de soluții de continuitate care nu fac altceva decât să dea seama de „telefonul fără fir” prin care trec toate mesajele noastre, de la un emițător care vrea să emită ceva, dar emite altceva, la receptor, care primește altceva decât voia sau care preia ceea ce primește altfel decât își imaginează. În tot acest șir continuu, diferența apare, pentru prima oară, ca noțiune pozitivă. Ea definește semnul ca entitate atașată sensului. Ea face inteligibile pragurile de percepție, subiectul și obiectul, discursurile, istoria și istoricitatea.

Vulgata structuralismului nu este decât o ilustrare a aceleiași idei: e un ceva care, într-un context cultural, istoric – anii 1960 europeni – a devenit altceva decât voise Saussure să spună. Se prea poate ca Maniglier să spună și el altceva – dar tot Saussure ne învață că limba nu are origine, că este mereu deja dată și niciodată aceeași. Iarși, Deleuze a înțeles, după Saussure, că nu există decât „origine secundă”. Urmează ca același lucru să fie înțeles de istorici, care tind să uite istoricitatea, în timp ce *scriu istoria*, în vreme ce fenomenologii o abandonează pe aceasta din urmă pentru a o privilegia pe prima. Cartea lui Maniglier arată însă că nicio cunoaștere nu se poate instala decât atunci cînd, printr-un efort creativ, cineva reușește să preia „execuții” individuale pentru a aranja o „simfonie”. Dar efortul nu ni-l putem cere nouă înșine: nu e vorba de un efort voluntar, ci de unul contingent.

De fapt, una dintre provocările esențiale ale gîndirii zilelor noastre este conștiința contingentă. După cum avem în fotbal „tehnică în regim de viteză”, în gîndirea de azi trebuie să avem „teorie în regim de contingentă”.